

MAKEDONYA TÜRK AĞIZLARI: GEÇMİŞİ VE BUGÜNKÜ DURUMU

Oktay AHMED ¹

ÖZ

Rumeli Türk ağızları, Anadolu ağızlarının bir parçası olarak kabul edilse de, artık tamamen bağımsız bir gelişme göstermektedir. Gyula Németh'in Rumeli Türk ağızlarının sınıflandırmasına göre, Makedonya Türk ağızları Batı Rumeli ağızları arasında yer almaktadır. Çalışmada Makedonya Türk ağızlarının özellikleri 16. yüzyılda Pietro Lupis Valentiano'nun 1520 yılında yayımladığı tahmin edilen "Opera Nova de M. Pietro Lvpis Valentiano La qual insegna a parlare Turchesco" adlı eserinden başlayarak, Alpay İgçi'nin "17. Yüzyılda Batı Rumeli Türkçesinin Özellikleri" adlı doktora tezi, 19. yüzyıla ait Görgi Pulevski'nin 1873 ve 1875 yıllarında çıkardığı "Dört Dilli Sözlük" ve "Üç Dilli Sözlük" adlı sözlükleri ve günümüzde yaşayan ağızların durumuna kadar incelenmiştir. 16. yüzyıldan bugüne kadar Makedonya Türk ağızlarının özelliklerinde çok az değişim olduğu sonucuna varılmıştır..

Anahtar Kelimeler: Makedonya Türk ağızları, Rumeli, ağızları, fonetik, morfoloji

¹ Prof. Dr., Üsküp "Aziz Kiril ve Metodiy" Üniversitesi, oktay(at)flf.ukim.edu.mk-
oktay(at)flf.ukim.edu.mk

TURKISH DIALECTS IN MACEDONIA: THE PAST AND THE PRESENT STATUS

ABSTRACT

Although the Turkish dialects of Rumelia are considered as part of the Anatolian dialects, they are now completely independent. According to the classification of the Turkish dialects of Rumilia by Gyula Németh, the Turkish dialects of Macedonia are considered a part of the Western Rumelian dialects. In this paper, the characteristics of the Turkish dialects of Macedonia are discussed starting from the 16th century work “Opera Nova de M. Pietro Lvpis Valentiano La qual insegna a parlare Turchesco” by Pietro Lupis Valentiano and estimated publishing date of 1520, then with the PhD thesis of Alpay İğci entitled as “The Characteristics of Western Rumelian Turkish in the 17th Century”, 19th century dictionaries of Gorgji Pulevski entitled as “Dictionary of Four Languages” and “Dictionary of Three Languages” published in 1873 and 1875 respectively, up to the modern day status. It has been concluded that from 16th century to the present, there are very few changes in the characteristics of the Macedonian Turkish dialects.

Keywords: Macedonian Turkish dialects, Rumelia, dialects, phonetics, morphology

Giriş

Aynı aileden gelen veya temasta olan diller birbirinden siyah-beyaz şekilde farklı değillerdir. Bunlar bir renkten diğer renge geçerken, grinin nüansları gibidir. Balkanlardan örnek vereceksek, Makedoncadan doğudaki Bulgarcaya veya kuzeydeki Sırpçaya; Sırpça'dan batıya doğru Boşnakçaya veya Hırvatçaya vs. geçişler hep böyledir. Doğal dil (ağızlar) sınır tanımaz. Standart diller sınır tanır. Sınırlar, siyasidir. Bu konu Avrupa dilleri ve Türk diller için de geçerlidir. Genel olarak, Türkçenin Makedonya ve diğer Balkan Slâv dilleriyle daha yoğun ilişkisinin, Osmanlıların Balkanlara yayılmasından sonra olduğu kabul edilir, ancak bu ilişkiler Osmanlıdan çok daha önceleri başlamıştır. Türklerin Balkan topraklarıyla olan ilişkilerini 4. yüzyıla kadar götürmek mümkündür (Gunşen, 2012: 112). Bu ilişkiler, ilk olarak Avarların Balkanlarda Panonya düzlüğüne gelmeleriyle başlamıştır. Tabii ki bu döneme ait bugün Balkan dillerinde çok az sayıda kelime bulunmaktadır. Örneğin, günümüz Sırpçadaki “*kaduna*” kelimesi o döneme ait, daha doğrusu Avarlardaki “*katun*” (>hatun>kadın) kelimesidir. Buna benzer bazı kelimeler sonradan Osmanlıyla birlikte yerleşmemiş, çok eski kelimelerdir (Şkaljić, 1966).

Makedonya Türklüğü hakkında Makedonyalı tarihçi Yusuf Hamzaoğlu'nun çok sayıda çalışması vardır. Üç ciltli “*Balkan Türklüğü*” baş yapıtının ilk iki cildinde Makedonya'ya dair çok bilgi verilmiştir. Birinci ciltte, “*Osmanlı Öncesi Makedonya Türklüğü*” başlıklı yazısıyla, Osmanlıdan önce buralarda yaşayan “Hun Türkleri”, “Avar Türkleri”, “Proto Bulgar Türkleri”, “Vardar Türkleri”, “Peçenek ve Oğuz Türkleri” ve “Kuman Türkleri”nden bahseder (Hamzaoğlu, II, 2010). Ancak bu Türk boyları zamanla büyük oranda yerli Slâv halkları arasında erimiştir (Gunşen, 2012: 112).

Makedonya toprakları Osmanlılar tarafından 14. yüzyılın sonlarına doğru fethedilmiştir. Bir defadan değil de birçok defa çeşitli seferlerle yapılan bu fetihler, 1371-1400 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bugünkü başkent Üsküp'e ise Türk orduları 19 Ocak 1392 tarihinde girmiştir (Hamzaoğlu, II, 2010: 137). Ünlü tarihçi Halil İnalçık ise Üsküp'ün fethi yılı olarak 1391 yılını vermektedir (Иналџиќ, 1974: 290). O dönemde tarihî kaynaklar çok karmaşık ve farklı kaynakların farklı bilgileri verdikleri için, tarihler çok değişkendir. İlginçtir, Üsküp İstanbul'dan 60 küsur yıl önce fethedilmiştir. Bundan sonra, Makedonya'da Türkler kalıcı olmuştur. Osmanlılar Makedonya topraklarından Balkan Savaşları sırasında, 1912 yılında çekilmiştir. 2002 yılında yapılan son sayımlara göre, Makedonya Cumhuriyeti'nin toplam nüfusu 2.022.547'dir. Bunlardan 77.959'u kendi etnik kökenini Türk olarak beyan etmiştir (Државен завод за статистика, 2005: 34). Diğer bir ifade ile, Makedonya'da toplam nüfusun %3,96'sı Türktür.

Makedonya Türk Ağızlarının Balkan Türk Ağızları Arasındaki Yeri

Eski Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında konuşulan Türkiye Türkçesinin Rumeli'de çeşitli ağızlarla hâlâ yaşadığını bugün görmek mümkündür. Makedonya Türk ağızlarından bahsederken, Osmanlıdan eskilere gidemeyiz. Osmanlıdan önceki Türk boylarının dili hakkında pek kaynak bulunmamaktadır. Makedonya'da konuşulan Türk ağızlarından ancak Osmanlı'nın gelmesinden sonra bahsedilebilir.

Bugünkü Makedonya Türk ağızları, eski kaynaklarda daha geniş olarak, Rumeli Türk ağızları bağlamında ele alınmıştır. Rumeli ağızlarının sınıflandırılma denemeleri konusunda birçok kaynak vardır: Tadeusz Kowalski (1933; 1934), Gyula Németh (1980), Mefküre Mollova (1999), Ahmet Günşen (2012), Astrid Menz (2000), vb.

Uzun zaman Rumeli Türk ağızları Anadolu ağızlarının bir bütünü olarak düşünüldüğü için, çalışmalarda pek ele alınmamıştır. Osmanlı Türk ağızlarının sınıflandırılmasını daha 1896 yılında Ignác Kúnos yapmıştır ve bunları yedi ağız bölgesine ayırmıştır, ancak burada Balkan Türk ağızlarına yer verilmemiştir (Kúnos, 1896). Daha sonraları, Ahmet Caferoğlu da Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırmasını yaparak, bunları dokuz ağız bölgesine ayırmıştır, fakat burada da Rumeli Türk ağızlarından bahsedilmemiştir (Caferoğlu 1959: 239-260). Ahmet Caferoğlu "*Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu*" adlı bildirisinde, bilimsel bir yöntemin dışında, daha çok Türklerin yaşadıkları yerlere göre bu ağızları dört gruba ayırmıştır. Bunlardan bir grup olarak da Makedonya Türk ağızlarını vermiştir (Caferoğlu, 1960: 66). Konuya, Gyula Németh'in "*Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine*" (Németh, 1981) adlı makalesinde verildiği şekilde yanaşmak belki de en doğrusudur. Németh, Batı Rumeli ağızlarını, Bulgaristan'da Tuna'nın hemen güneyindeki Lom'dan Vraça, Sofya, Samokov ve Köstendil çizgisinin batısındaki Türk ağızları olarak sınıflandırmıştır. Bu çizgi her ne kadar tartışılabilir de, genel olarak doğru ve iyi bir sınıflandırmadır. Buna göre, Makedonya Türk ağızları Batı Rumeli ağızları arasında yer alır. Tahsin Banguğlu da hem "*Anadolu ve Rumeli Ağızları*" adlı makalesinde (1977) hem de daha sonraları "*Türkçenin Grameri*" adlı kitabında (1986: 17), Anadolu lehçeleri arasında Makedonya ağızlarını da eklemiştir. Ahmet Günşen de "*Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme*" (Günşen, 2012) adlı makalesinde, bu ve diğer sınıflandırmaları değerlendirmiştir. Rumeli ağızları, Anadolu ağızlarına kıyasen temelli ve uzun bir şekilde incelenmemiştir. Dolayısıyla, Rumeli ağızlarının sınıflandırılması hâlâ tartışmaya açık bir konudur. Yeni ve kapsamlı çalışmalar, bu sınıflandırmayı büyük ölçüde değiştiremez de, bazı bölgelerin çizginin farklı

tarafında kalması mümkündür. Öte yandan, Rumeli’de Türk nüfusunun devamlı düşmesi, başka sorunları da ortaya atmaktadır.

Makedonya Türk Ağızlarının Geçmişi

Bu ağızlar hakkında geçmişte, tabii ki de, doğrudan doğruya kaynak sayısı çok sınırlıdır. Osmanlı döneminde Arap harfli alfabenin kullanımı da ağız özelliklerinin tespit edilmesinde büyük problemdir. Geriye kalan tek ümit, bu ağızlar hakkında başka alfabelerle yazılan metinlerin bulunup araştırılmasıdır.

15. yüzyılın sonları ve 16. yüzyılın başında İtalya’nın Ancona kentinde yaşayan Pietro Lupis Valentiano’nun “*Opera Nova de M. Pietro Lypis Valentiano La qual insegna a parlare Turchesco*” adlı eseri 1520 yılında basıldığı tahmin edilir. İtalyanca-Türkçe olan bu sözlük, Adriyatik Denizi’nin doğusunda, daha doğrusu Rumeli’de konuşulan Türk ağızlarının özelliklerini de taşımaktadır. Bu eseri Ömer Yağmur, “*Pietro Lupis Valentiano’nun İtalyanca-Türkçe Çeviri Yazılı Sözlüğünde Ses Olayları (1520-1527)*” adlı makalesinde incelemiştir (Yağmur, 2015).

Yağmur’a göre, 16. yüzyılda Rumeli ağızlarının, dolayısıyla Makedonya Türk ağızlarının da özelliklerden bazıları şöyledir:

Art damak /ğ/ sesi düşer: yamur < yağmur, kâat < kâğıt.

Akıcı ünsüzlerin (/l/, /r/, /y/, /n/) düşme eğilimi vardır: bile < birle, ise < erser, o < ol, yielum < yiyelim, karaafil < karanfil.

“h” sesinin düşme eğilimi görülür: ekim < hekim, Alasmarladi < Allahaismarladi.

Çift ünsüzler tekleşir.

Sedasız ünsüzlerin sedalı şekillerine geçiş dönemi olarak, hele hele kelime içindeki seslerin her iki şekli görülür: dokuz, doksan, domuz, katın > kadın, otag > oda, katır > kadir, papuç > babuç.

Ünlülerde genişleme görülür: otuz > otoz, bunu > boni, yumurta > imorta.

Ünsüz uyumu vardır.

Dört ve sekiz varyantlı eklerde, varyant sayısında düşüş görülür.

Alpay İğci, “17. Yüzyılda Batı Rumeli Türkçesinin Özellikleri” adlı doktora tezinde (İğci, 2014), adeta iğneyle kuyu kazır gibi, dönemin Lâtin harfli dört metnini (Turcicae Linguae Per Terminos Latinos Educta Syntaxis In Usum Eorum Qui In Turciam Missiones Subeunt (1622-1632), Rudimenta Grammatices Linguae Turcicae (1630), Michiel Martelini Derlemesi (1657), Colloquia Familiaria Turcico Latina (1672)) ve Evliya Çelebi “Seyahatnamesi”nin Batı Rumeli bölümlerini incelemiştir.

17. yüzyıl Batı Rumeli Türkçesinin fonetik özelliklerini İğci şöyle vermektedir:

Ünlülerde küçük ünlü uyumu yoktur.

Nazal “n”ler (ŋ) normal “n”ye dönüşür.

İlk hecede “ö” > “ü” değişmesi görülür.

Kelime başında ve içinde “g” > “c” değişmesi vardır.

Kelime başında ve içinde “k” > “ç” değişmesine rastlanır.

Kelime sonunda ünlü uyumlarına bakılmaksızın, her zaman “i” sesinin kullanılması görülür.

İki ünlü arası ve hece sonunda “g” ve “ğ” kullanılır.

İkiz ünsüzlerde tekleşme görülür.

“n” – “ŋ” > “m” değişmesi vardır.

“h” > Ø değişmesi (veya düşmesi) görülür.

Kelime sonunda sedasızlaşmaya rastlanır.

Büyük ünlü uyumunda aykırılık vardır.

Morfolojik özellikleri ise kısaca şöyle vermiştir:

Tek varyantlı /-miş/ eki kullanılır.

/-ince/ ekinin de sadece tek varyantı kullanılır.

İkinci teklik emir ve istek eki olarak /-A/ eki kullanılır.

Birinci çokluk emir-istek eklerinin durumu.

Fiilden fiil yapım eki /-tír/'in durumu.

Ek-fiilin morfolojik şekillerinin bulunmayışı, ancak bazı arkaik yapıların bulunuşu.

İğci, **sentaktik özellikleri** şöyle sıralar:

Devrik cümle çok sık kullanılır.

Leksikolojik özellikler:

Bağlama edatı olarak “hem”.

“Bre” edatının kullanışı.

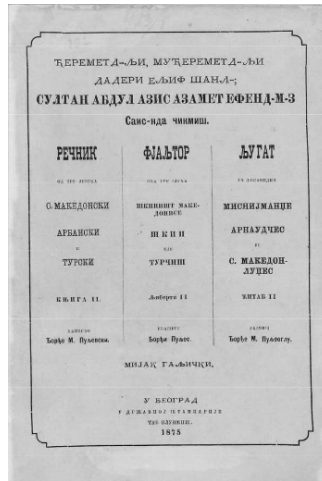
“Ya” cümle başı edatının varlığı.

Makedon aydını Görgi Pulevski'nin 1873 ve 1875 yıllarında çıkardığı “*Dört Dilli Sözlük*” (Пулевски, 1873) ve “*Üç Dilli Sözlük*” (Пулевски, 1875) adlı eserlerinden hareketle, 19. yüzyıl Makedonya Türk ağızları hakkında da bilgi edinilebilir. Birinci eser, *Sırpça-Makedonca-Türkçe-Yunanca* sözlüğü, ikinci eser ise *Makedonca-Arnavutça-Türkçe* sözlüğüdür. Bunların varlığını ilk kez Türkoloji dünyasına 1964 yılında “*Rumeli Ağızları Tarihinin İki Kaynağı Üzerine*” adlı çalışmasıyla György Hazai duyurmuştur (Hazai, 1964). Sözlüklerde Makedonya'nın güneybatı ve batı Türk ağızlarının etkisini görebiliriz. Büyük bir ihtimalle bu kısımları Türkçeye sadece Pulevski değil, başkaları da çevirmiştir. Sözlüklerdeki Türkçe kısımlar ağız özellikleri taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında, doğrudan doğruya Türkolojiyi ilgilendirmeyen bu iki sözlük ve sözlük niteliğinde ansiklopedik bilgiler, Makedonya Türk ağızlarının eski özelliklerini tespit etmede çok önemli kaynaklardır.

Bunlar Sırp Kiril harfleriyle yazılsa da, kıyaslamalı yöntemlerle ve ünsüz harflerinin kalın ve ince şekilleri titizlikle incelendikten sonra, Makedonya Türkçesinin özellikleri görülebilir (Ahmed, 2012a). Sol sütunda Türkçe yazılı olan “Dört Dilli Sözlük”ten (1873) bir sayfa örneği:

Турк.	Грцк.	69
Исторъ сартъ	Апеломаниъ	
Сръзъшикъ	Челесеникъ	
Челсрота, доланикъ	Турисенио	
Челсраникъ	Пирин	
Шубели, коркузу	Фоволи	
Джуклузъ	Каволи	
Джуки	Аласкъ	
Пуроза душмаг, шиблатъ	Егиошъ	
Селаникъ	Мрши	
Талкагъ наме	Хоросино грама	
Иманъ	Крисолагия	
Шангъ	Моритаресъ	
Апелуръ	Вони	
ИВАНЪ И ВОЛАНЪ.		
Зонганъ, макушъ	Пазуевоъ	
Малуца, зонганикъ	Пазуево	
Варфидъ	Узога	
Жокузъ	Денелия	
Фукара	Фукосъ	
Фупралъ	Пруши	
Дарезли, варги	Провансесъ	
Дарезли	Провансо	
Маджета, фелорети	Туркош, срезла	
Фандъ	Давара	
Канаш, шипи, добогъ	Димоса, апеломанъ	
Каволикъ	Туркош	
ДЕШТАНЪ.		
Мисагъдъ	Тимотиа	
Боргузъ	Тимо	

Sağ sütunda Türkçe karşılığı verilen “Üç Dilli Sözlük”ün (1875) kapağı:

Kapakta Türkçe yerine “Misniymance” yazılmıştır. Anlamı, “Müslümanca”, yani “Türkçe”dir.

Sağ sütunda Türkçe karşılığı olan “Üç Dilli Sözlük”ten (1875) bir sayfa örneği:

С. македонски	Арбански	Турски
<p>Од. Јазикот има, две и- миња, прво је јазик, и овја, који го имаме, во устиве и со него мрда- јешти, мислата, наша, Другу ја јадуваме.</p> <p>Друго, јазик се велид зборувачево, со које, зборувад, еден, народ, као, турски, славјански, арбански, пак кога, да те упитад некои човек, каков јазик знајеш, ето, и това, зборуваето, се велид јазик.</p> <p>Ии. Како се делад људи- не, позборуваево, ка- жам ако знајеш.</p> <p>Од. По зборувањево, љу- дине се делад на мно- гу, и секакви народи.</p>	<p>Уп. Гјуха кште дун смни, манарас аште гјуха, еде кји цџџи, поемн, иде, гоја, еде ме ајо, ту-љу- итун, текути, тона, на џџетер подветони на.</p> <p>Тетер гјуха уон ку- вендумеја, мецџџи, ко- вендојет, џи џераз, си турчш, славјанисе, шкшп, онет, кур, дотј, цјуте доња џери си гју- ха подја че еде ајо ку- вендумеја, поон, гјуха.</p> <p>Цу. Поси удајет, џерази, баскувендумеја, дн-отому недји.</p> <p>Уп. Бас фолмат, џерази, удајет иде шум еде цит- чшш поуљентуни.</p>	<p>Цу. Дџџи џџи исми, нар биринци, дџџ, андр, ве буџи ангисни, агзими- зда, оауб, ве, онвиџен, расх, едере, бизим, фи- џири, гаире, бирџме, је диверириз.</p> <p>Иџици џџисани анлар сојџеншини џи ангисџ- џен бар кам, мухабет, едејор, турче, џџџи сла- вјанчес, ве арнаутчес, зира ачан, сорар бар, а- дам, васл, џџисани, би- џирни, шите ол муха- бет дахи џџисани анлар.</p> <p>Су. Кам васл, палџашир, мухабет, андине, ба- на, табир, еџџе, егер, биџерсен.</p> <p>Цу. Мухабет, ердине, иџ- сани, чок, ве херџанс, кампа палџаширар.</p>

Bu iki sözlükten 19. yüzyıl Makedonya Türkçesinin çıkarılabilecek özellikleri kısaca şöyledir (Ahmed, 2012c):

Çeşitli ünlü değişmelerin arasından, “o” > “a” (soğuk > sauk), “ü” > “ö” (hükümet > ökümat, güvercin > göyerçin) değişmeleri ilginçtir.

“g” ünsüzü sınırlı bir şekilde vardır.

“ö” ünlüsü sınırlı bir şekilde kullanılmaktadır.

“ö” > “ü” değişmesi sık sık görülür.

“h” sesi düşme eğilimi göstermektedir.

Makedonya Türk Ağızlarının Bugünkü Durumu

20. yüzyılda Makedonya Türk ağızlarının durumu, yıldan yıla düşen Türk nüfusundan dolayı, farklılaşmaya ve fakirleşmeye hızla başlamıştır. Önceleri genelde yabancı Türkologların çalışmaları kayda değerken, Üsküp Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi, Filoloji Fakültesi dahilinde akademik 1976/77 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün kurulmasıyla, bu çalışmalar bir hayli hız kazandı. 1990'larda ve 2000'li yıllarda ağız çalışmaları yayıldı. Bu 20 yıllık hızdan sonra, son yıllarda tekrar ağız çalışmalarında bir düşüş gözlenmektedir. Makedonya Türk ağızlarına ilişkin çalışmaları olan Makedonyalı isimler şunlardır: Arif Ago, Hamdi

Hasan, Oktay Ahmed, Nazım İbrahim, Sevin Alil, Aktan Ago, vb. Makedonya dışında bu ağızlarla ilgilenen isimlerden Victor Friedman (2002), Erdoğan Boz (2003), Recep Yusuf (2006), Şirin Tufan (2007), Gürer Gülsevin (2009), Ahmet Gunşen (2010; 2012), Alpay İğci (2011; 2013; 2014), vb.larını saymak gerekir.

20. yüzyılda Türkiye'ye ilk büyük göç dalgası Balkan savaşları sırasında ve sonrasında Osmanlı'nın çökmesiyle başlar. Bu göçler kısmen Türkler üzerine yapılan katliamlardan korkup kaçmaktan veya göçe zorlanmalarından dolayı yapılmıştır. İkinci göç dalgası, İki Dünya Savaşı arasında yaşanmıştır. Bunun nedeni, siyasidir. O zamanlarda Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Türklerin haklarını tanımadan, Türk çocuklarını Arnavutça okullara göndermelerine bağlamak gerekir. Üçüncü ve en kritik göçler, sosyalist Yugoslavya'nın kurulmasından sonra, 1950'lerde meydana gelmiştir. Bu göçler de siyasi nedenlerle yapılan göçlerdir. Komünist iktidar Türkleri hapsilere atıp, serbest bırakılmaları için Türkiye'ye göç etmeleri şartını koymuştur. Böylece, büyük aydın göçleri yaşanmıştır. Bu dönemde Türk nüfusu 500.000 civarındayken, bugün 70.000'lere kadar düşmüştür. Dördüncü göç dalgası, Makedonya'nın 1991 yılında Yugoslavya'dan bağımsızlığını ilân ettikten sonra başlamıştır ve hâlâ devam etmektedir. Bu göç dalgası, başta beyin göçüdür. Türkiye Cumhuriyeti Makedonya Türklerine eğitim imkânları sunmaya başladı. Çok sayıda lise, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencisi Türkiye'ye burslu olarak gitti ve mezun olduktan sonra geri dönmedi. Orada iş imkânlarından istifade edip veya evlenip kaldılar, ardından da ailelerini çekmeye başladılar. Şu anda bu sorun, Makedonya Türkleri açısından büyük bir kanayan yaradır. Türkiye'nin yanısıra, 1960'larda, hele hele 1970'li yıllardan itibaren Avrupa'ya ekonomik göçler başlamıştır.

Kıyasıca, şu anda Makedonya Cumhuriyeti'nde çok az sayıda Türk nüfusu yaşamaktadır. Sayının azalmasına rağmen, devletin desteğiyle hâlâ yuvada, ilk okullarda ve orta okullarda dersler Türkçe yapılmakta, üç devlet üniversitesinde Türkoloji bölümleri çalışmakta, devlet kurumu olarak Makedonya Radyo ve Televizyonu'nda günde birkaç saat Türkçe televizyon ve radyo programları yapılmakta, profesyonel Devlet Türk Tiyatrosu çalışmaktadır. Özel gazete ve dergilerin sayısı çok olmamakla birlikte, yayıncılık da devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yakınlığı, çanak antenlerin varlığı ve elektronik ortamda (bilgisayar, internet, cep telefonları) Türkçenin erişilebilirliği, Türkçenin yaşanmasında çok önemli etkenlerdir.

Bugün, yaşamakta olan Makedonya Türk ağızlarını sınıflandırmak gerekirse, eski (Osmanlı) merkezlerinin ve geçmişte Anadolu'dan buralara yerleşen Türk boylarının getirdiği farklılıkları da göz önünde bulundurursak, şöyle bir sınıflandırma yapılabilir:

Kuzey ağızları (Kalkandelen, Üsküp, Kumanova);

Batı ağızları (Gostivar, Vrapçište, Kırçova, Debre);

Güneybatı ağızları (Ustruga, Ohri, Resne, Manastır);

Doğu ağızları (Valandova, Doyran, Radoviş, İştıp).

Osmanlı döneminde Anadolu'dan yapılan göçler bu sınıflandırmanın çok önemli bir meselesidir, ancak şimdiye kadar Anadolu'nun tam olarak neresinden ve ne zaman bu göçlerin gerçekleştirildiğine dair henüz derli toplu ve kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.

Kuzey ağızlarının Karadeniz ağızlarıyla olan benzerliği bilinen bir gerçektir. Doğu ağızları, genelde, Yörük ağızları oldukları için, Yörük Türklerinin özelliklerini göstermektedir. Asıl çalışılması ve araştırılması gereken ağız grupları Batı ve Güneybatı ağızlarıdır. Bunlarda eski kelimeler ve yerel Hint-Avrupa dillerinin etkisi görülebilir. Batı ağızlarında Arnavutçanın etkisi büyüktür. Güneybatı ağızlarında ise Makedoncanın etkisi o derece mevcuttur ki, standart Makedoncanın en önemli ses özelliği olan “kelime sonundan üçüncü hece vurgusu” bile görülmektedir (Ахмед, 2012).

Hepsine ayrı ayrı değinmeden, kısaca bugün Makedonya Türk ağızlarının gösterdikleri özellikler aşağıda verildiği şekilde sıralanabilir. Bu özelliklerin birçoğunu Németh (1981) de kaydetmiştir:

Fonetik özellikler:

Bu ağızlarda, büyük ve küçük ünlü uyumları bulunmamakla birlikte, diğer ses değişimlerinin ve ses olaylarının yanısıra, iki sesin durumu bugün çok önemlidir: “ö” ünlüsü ve “h” ünsüzü. Bazı araştırmacılar (örn. Németh, 1981; Friedman, 2002, vb.) “ö” ve “h” seslerinin yokluğunu Makedonca ve Arnavutçanın etkisine bağlamaya çalışmışlardır. Fakat, doğu ağızlarında bu dillerin etkisi yok veya çok azdır.

“Ö” ünlüsü batı ve kuzey ağızlarında (Gostivar, Vrapçište, Kalkandelen, Üsküp, Kumanova) kullanılmamakta, ancak tüm diğer ağızlarda kullanılmaktadır. Bu sesin bu ağızlardaki varlığını Pulevski'nin 19. yüzyıl sözlüklerinde de görmek mümkündür (örneğin: *görünen ve görünmeyen dahi* (Пуљевски, 1875: 5)). Ünlü Makedon Türkoloğu Oliver Yaşar-Nasteva “ö” ünlüsünün Makedonya Türk ağızlarının çoğunda “ü”ye dönüştüğünü ileri sürmektedir (Настева, 2001: 180),

fakat bazı çalışmalarda Makedonya'nın en büyük kesiminde konuşulan Türk ağızlarında “ö” sesinin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Ahmed, 2012b). Örneğin, Radoviş'te: *gözellere* < *güzellere*, *kövermedi* < *koyvermedi*, *söyledi*, *gördüm*, *köyün*, *nöbetçiler*, *köfteleri*, *döndi* < *döndü*, *önüne*, *dörder*, *köpeği* < *köpeği*, *kömür* (Алил, 2000: 34), Valandova'da: *ökümatta* < *hükümette*, *övey*, *kızı* < *üvey kızı*, *böbäk* < *bebek*, *böyük* < *büyük*, *çöcüklär* < *çocuklar*, *dönür* < *dünür*, *yördükleri* < *yürüdükleri*, *yörümüş* < *yürümüş* (Ибрахим, 2007: 71), Ohri-Prespa yöresinde: *gölde* < *göle/gölde*, *köpek*, *söylemeden*, *görür*, *görmez*, *dönünce* < *dönünce*, *görünce*, *gözler*, *köyde* < *köye/köyde*, vb. (Ахмед, 2004).

Öte yandan, “h” ünsüzünün durumu çok karışıktır. Hiçbir ağızda rahatça kullanılmamaktadır. Bu ağızlarda kullanıldığını 19. yüzyıl Pulevski'nin sözlüklerinde de görebiliyoruz. O zaman da, bugün olduğu gibi zayıf bir sestir. Gostivar, Üsküp ve Manastır Türk ağızlarında bu ses hiç yokken, diğer ağızlarda da çok sınırlı kullanımı vardır. Vrapçište'den örnekler: *haşure* < *aşure*, *hambar* < *ambar*, vb. (İbrahim, 1997: 272). Ustruga: *her*, *hiç*, *hanımteze* < *hanım teyze*, *hade* < *haydi*, vb. (Ахмед, 2004: 257-365). Bazen aynı bir kelime hem “h” sesini içererek kullanılır, bazen de bunu içermeyen varyantları kullanımdadır. Örneğin, Ohri ağızında: *er* / *her*, *iç* / *hiç*, *ucum* / *hucum* < *hücum*, *eppisi* / *heppisi* < *hepsi*, *alva* / *halva* < *helva*, vb. (Ахмед, 2004: 253-365). Dolayısıyla, Makedonya Türk ağızlarında “h” ünsüzünün tereddütlü kullanımı vardır. Bu ünsüzün tamamen kaybolma ihtimali bir hayli büyüktür, ancak bundan emin olamayız, çünkü Türk evlerinde izlenen Türkiye televizyon kanallarından standart Türkçe kendini daha egemen duruma getirebilir, bu da “h” ünsüzünü tamamen kaybolmadan kurtarabilir. “H” sesinin düşme nedenlerine gelince, bunun etraf Hint-Avrupa dillerinin etkisi olduğu iddia edilir. Bu doğru olabilir, ancak bu düşme olayı bazı Türkiye ağızlarında da görüldüğü için, bu iddia tartışılır ve nedenlerini daha geniş çapta ele almak gerekir.

Standart Türkçe konuşma dilinde bir ünlü-ünsüz uyumu vardır. Makedonya Türk ağızlarında bu uyum görülmez. Diğer sözlerle, ince ünlü içeren hecelerde, hece sonundaki “k” ve “g” ünsüzleri kalındır (“k”, “g”): *beğleyebilir* < *bekleyebilir*, *çekmek* < *çekmek*, *çık* < *çık*, *çikti'ysem* < *çiktıysam*, *dirsek* < *dirsek*, *eğmek* < *ekmek*, *teğ* < *tek*, *beğ* < *bey*, vb. (Ahmed, 2012ç).

Yabancı kelimelerde çift ünsüzlerin tekleşmesi rahatça görülür: *malim* < *muallim*, *muabet/mabet* < *muhabbet*, *tayare* < *tayyare*.

Vurgu değişik ağızlarda farklıdır, ancak güneybatı ağızlarında, daha doğrusu Ohri-Prespa yöresi (Resne, Ohri, Ustruga) Türk ağızlarında, standart Makedoncanın özelliği olan “kelimenin sonundan üçüncü hecede vurgu” görülür: *késtırdık*,

sevdásından astálanır, merdüvénlerin ayáqlari, samánkařlar < samanlar, arřardářlardan, frijidérlerde < buzdolaplarda, vb. (Ахмед, 2012).

Morfolojik özellikler:

Standart Türkçeye kıyasen, eklerin varyant sayısında azalma vardır. Tek varyantlı ekler de görülmektedir. Standart Türkçede dört varyantlı olan bazı ekler, çoğu Makedonya Türk ağızlarında, içinde “i” varyantı olmayan, üç varyantlı ekler olarak kullanılmaktadır: *argın, kızgın, yangın, bozgun, durgun, yorgun, sürgün, vb.* Bazı diğer eklerin ise, tam tersine, sadece “i” varyantlıları kullanılır, diğer üç varyant kullanılmaz: *almış, bitirmiş, yapmışık, vb.* Birtakım dört varyantlı ekler bu ağızlarda kelime sonunda tek varyantla (“i” ünlüsünü içeren varyantıyla: *adeti, adi, söylediği, üstü, vb.*), kelime içinde ise üç varyantla (“i” ünlüsünün dışındaki varyantlarıyla: *altında, boynuni, üstünde, vb.*) kullanılmaktadır. Standart Türkçede sekiz varyantı olan ekler bu ağızlarda altı varyantlarıyla kullanılırlar, yani “i” sesini içeren varyantlar kullanılmaz: *gidırırler, doldurur, üldürsün, anlatırırdı, unutturmak, yürütür, vb. (Ahmed, 2006b).*

Şimdiki ve geniş zaman eklerinin kullanımı, bu ağızların sınıflandırılmasında önemli bir etkidir. Vardar Nehri bu iki ağız grubu için bir nevi doğal sınırı oluşturmaktadır: sol yakada konuşulan ağızlarda (kuzey-kuzeydoğu-doğu) morfolojik şimdiki zaman; sağ yakadaki ağızlarda ise (güney-güneybatı) morfolojik geniş zaman kullanılır. Kalkandelen-Üsküp-Kumanova-Radoviş eksenindeki ağızlarda morfolojik geniş zaman yok denecek kadar azdır: *Komşin buni çok güzel bilir. O utanmaz, canım. Aç kapıyı, zarem kırarım.* Semantik geniş zaman içerse de, morfolojik şimdiki zaman kullanılır: *Er gün bakay televizıya. (Her gün televizyon izler.)* Bunun yerine, morfolojik şimdiki zamanla, semantik geniş zaman ifade edilir (şimdiki zaman ekiyle, geniş zaman anlamı verilir). Valandova ve çevresi gibi bazı doğu ağızlarında hem morfolojik şimdiki zaman hem de morfolojik geniş zaman kullanılmaktadır, fakat şimdiki zaman ekinin kullanımı daha sınırlıdır: *Er kişi çık, kül oluy üstleri, başları. Amet Aga bir sene acılıta gidär.* Manastır-Resne-Ohri-Ustruga-Gostivar-Vrapçište ekseninde konuşulan ağızlarda, morfolojik şimdiki zaman kesinlikle yoktur. Morfolojik geniş zamanla da semantik şimdiki zaman ifade

Semantik şimdiki zaman

Şimdi gider evde. (Şimdi eve gidiyor.)

Ya neka gelir. (İşte, henüz geliyor.)

Semantik geniş zaman

Er gün okulda gider. (Her gün okula gider.)

On seneden beri yazda gelir. (On yıldan beri yazın (her yaz) gelir.)

edilir (Ahmed, 2014b):

Kip ekleri de ilginç bir konudur. **Şimdiki zaman eki**, Üsküp dahil tüm kuzey ağzlarında ünlüyle biten tüm fiillerde sadece /-y/ varyantıyla kullanılır: *anlaym, süleysın, üdeys*. Ünsüzle biten fiil köklerine /-Ay/ eki getirilerek yapılır: *ataym, güleysın, kıray*. Bundan biraz farklı olarak, “ı” ve “r” ile biten fiillerde /-i/ varyantı kullanılır: *aliz, bilim, verısın*. (Ahmed, 2014a). Makedonya’nın genelinde, **gereklilik kip eki** hiç kullanılmaz. Bu semantik kiplik, “lâzım FİİL+A+şahıs eki” şeklinde görülür, ki burada da üçüncü şahısta istek kip eki olan /-A/ eki kullanılmaz: “lâzım FİİL+Ø+şahıs eki”: *lâzım gelem, lâzım gelesın, lâzım gelsın, lâzım gelsınlar* (Ahmed, 2006a; 2014a).

Kuzey ağzlarında normal bir şekilde kullanılırken, güney ağzlarında soru şekiller “mi” soru edatı olmadan, vurguyla elde edilir: *Gelırsın? < Geliyor musun?; Yapacays? < Yapacak mıyız?; Becırırsın binesın? < Binmeyi becerebilir misin? Batı ağzlarında Arnavutçanın etkisiyle, soru şekilleri “mi” soru edatı yerine, Arnavutça ağzlarında görülen “a” soru edatıyla yapılır: *Geleceın a? < Gelecek misin?; Bilırsın a neka güzeldır? < Ne kadar güzel olduğunu bilir misin? A braktı? < Bıraktı mı?**

Sentaktik özellikler:

Sentaktik eksende, genellikle güney ağzlarında, Makedoncanın etkisi çok büyüktür. Çoğu zaman Makedon cümlesine göre Türkçe cümleler de kurulur: *Sevemem seni neka kendi çocugumi. < He можам да те сакам колку моето ðeme*. Batı ağzlarında ise Arnavutçanın da etkisi kısmendir: *Oy mori, a gelırsın? Bu etki sadece cümle düzeyinde değil, kelime gruplarında da görülmektedir (Ахмед, 2014).*

Leksik özellikler:

Bu konuda iki noktaya değinmek gerekir:

Arkaik kelimelerin kullanımı: ey ‘*iyi*’, beg ‘*bey*’, ilân ‘*yılan*’, yokarı ‘*yukarı*’, güzel idir ‘*güzeldir*’, isicak ‘*sıcak*’, yağ ‘*yağ*’, vb.

Bütün ağzlarda **Makedoncanın etkisi** apaçıktır: sud “*mahkeme*”, kısçe “*küçük kız*” (Makedonca küçültme eki), estrad “*sahne*”, malimka “*muallim hanım*” (Makedonca eril cinsiyet). Batı ağzlarında ise Arnavutçanın da etkisi vardır: süret “*resim*” (Ахмед, 2014).

Frazeoloji:

Deyimlerin bir kısmı bu bölgeye mahsustur (*şeytanın deligini bilmek; kiman var imiş gene var; buldi buturlandi; konuş duvara yog ise işin; vb.*) (Hasan, 1997), bir kısmı da, başta Makedonca olmak üzere, çevre Hint-Avrupa dillerinden anlam çevirisi yoluyla (“calque”) elde edilen deyimlerdir (*ders tutmak < дрџу час, maaşların buzlanması < замрзнување на платуме, televizyon bakmak < гледа телевизуја, vb.*) (Ахмед, 1997).

Makedonya Türkleri kendi şivelerini medyada kullanmazlar. Bunun yerine, standart Türkiye Türkçesi kullanılır. Medya dilinde de, başta Makedonca olmakla birlikte, yerel dillerin etkisini görmek mümkündür. Medyada en çok ve en sık yaşanan sorunlardan biri, Makedoncadan yapılan anlam çevirileridir (“calque”lar) (Ахмед, 1997).

Makedonya Türk Ağızlarının Geleceği

Dilde ancak söz konusu dil politikaları ise, gelecekte bahsedilebilir. Ağızlar söz konusu olduğunda, bunun sadece geçmişinden ve bugününden bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla, Makedonya Türk ağızlarının geleceğini tespit etmek mümkün değildir, ancak bazı gelişmelerden hareketle, tahminlerde bulunabiliriz. Farklı zamanlarda dalga dalga Türkiye’ye devam eden göçlerin etkisiyle Türk nüfusunda düşüş kaydedildiği için, durumun pek de iç açıcı olacağından bahsedilemez. Devlet kendi kısıtlı imkânlarıyla destek olmaya çalışıyor, ancak sayı düşünce, bunun etkisi de çok sınırlı oluyor. Ancak, 2000’li yıllarda ters yönde göç yaşanmaya başlandı. Türkiye’den Makedonya’ya çok sayıda öğrenci gelmeye başladı. Şu anda 2000 kadar Türkiye vatandaşı Makedonya üniversitelerinde okumaktadır. Bunlardan bazıları mezun olduktan sonra Makedonya’da iş açıyor veya evleniyor ve Türkiye’ye geri dönmüyor. Yine de, bunun kayda değer bir etkisinden bahsetmek doğru değildir, çünkü bunlar sınırlı sayıda görülen örneklerdir.

Sonuç

Küçük bir coğrafya için bu kadar farklı ağızların var olmasının nedenleri olarak, başta yüzyıllar boyunca Osmanlıdan önce buralara farklı Türk boylarının yerleşmesi, Osmanlı döneminde Anadolu’nun farklı yerlerinden göçlerin yapılması ve çevre Hint-Avrupa dilleriyle olan temasları göstermek gerekir. Ünlü uyumlarının olmayışı, “ö” ünlüsü ve “h” ünsüzünün özellikleri, yabancı kelimelerde çift ünsüzlerin tekleşmesi, şimdiki ve geniş zaman eklerinin durumu, arkaik kelimelerin kullanımı g

Németh (1981: 119-128)'in, Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından farklı kılan fonetik özelliklerini sıralarken, bazı konularda haklı olmadığını vurgulamak gerekir. Örneğin, ürdek “ördek” doğrudur, ancak Makedonya Türk ağızlarında urdek “ördek”, kupri “köprü”, uldi “öldü”, urti “örtü” vb. örnekler hiç kullanılmaz. Bunların yerine *ürdek, küpri, üldi, ürti* kullanılır. Bu ağızlarda ö>ü>u değişimine rastlanmaz.

Németh'in göremediği bir diğer önemli konu da, Makedonya Türk ağızlarında ünlü-ünsüz uyumuna rastlanmadığı, daha doğrusu ince ünlü içeren hecelerde, hece sonundaki “k” ve “g” ünsüzlerinin kalın olduğudur: *eğmek, küstek, destek, beg*, vb.

KAYNAKLAR

Ахмед, Октај. (1997). Некои калки во јазикот на Турците во Република Македонија навлезени преку македонскиот јазик. *Трет научен собир на млади македонисти - Зборник на трудови*. Скопје: Филолошки факултет, 389-398.

Ахмед, Октај. (2001). *Фонетски и лексички карактеристики на турскиот говор во Ресен и ресенско*. Неobjавена магистерска теза. Скопје: Филолошки факултет“Блаже Конески”.

Ахмед, Октај. (2004). Морфосинтакса на турските говори од Охридско-Преспанскиот регион. Неobjавена докторска дисертација. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Ahmed, Oktay. (2006a). Makedonya'nın Ohri-Prespa Yöresi Türk Ağızlarında Kipler. *Büyük Türk Dili Kurultayı, 26-27 Eylül 2006*. Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Ahmed, Oktay. (2006b). Makedonya'nın Ohri-Prespa Yöresinde Konuşulan Türk Ağızlarında Eklerin Varyantları. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı (9-15 Nisan 2006) - Bildiri Kitabı, Cilt I*. İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, 31-42.

Ahmed, Oktay. (2008). Güneybatı Makedonya Türk Ağızlarında Çekimsiz Fiillere Genel Bir Bakış. *III. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı (25-28 Eylül 2008) - Bildiri Kitabı*. Lefke Avrupa Üniversitesi Yayınları, KKTC, 405-412.

Ahmed, Oktay. (2009). 1875'te Türkçenin Makedoncaya Olan Etkisi: G. Pulevski'nin “Üç Dilli Sözlük”ü. *Uluslararası “Türkçe'nin Balkan Dilleri Üzerine Etkisi” Sempozyumu Bildirileri, 29 Mayıs 2009*, Üsküp, 103-108.

Ахмед, Октај. (2012). Третосложниот и дистинктивниот акцент во турските говори од Охридско-Преспанскиот регион. *Годишен зборник 2012*. Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип, 175-182.

Ahmed, Oktay. (2012a). Pulevski'nin Sözlüklerinden Hareketle XIX. Yüzyıl Makedonya Türkçesinin Bazı Ses Özellikleri. (Basılmamış bildiri). *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 24-28 Eylül 2012*, Ankara.

Ahmed, Oktay. (2012b). Makedonya Türk Ağzılarında İki Sesin Durumu Üzerine: “Ö” Ünlüsü ve “H” Ünsüzü. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 1(2)*, 15-26.

Ahmed, Oktay. (2012c). Pulevski'nin Sözlüklerinden Hareketle XIX. Yüzyıl Makedonya Türkçesinin Bazı Ses Özellikleri. *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 22-28.09.2012*. Türk Dil Kurumu, Ankara.

Ahmed, Oktay. (2012ç). Resne ve Yöresi Türk Ağzılarında Ünsüzlerin Kalın ve İnce Varyantlarının Kullanımı. *III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri (10-12 Mayıs 2012)*, Cilt I. Manisa: Celâl Bayar Üniversitesi, 21-26.

Ahmed, Oktay. (2014a). Üsküp Türk Ağzında Kip Ekleri. *TÜRÜK - Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 2(4)*, 1-36.

Ahmed, Oktay. (2014b). Makedonya Türk Ağzılarında Şimdiki ve Geniş Zamanın Bugünkü Morfolojik Durumu. *IDİL - Sanat ve Dil Dergisi, 3(14)*, 1-11.

Ахмед, Октај. (2014). Зборовните групи во турските говори од југозападна Македонија и влијанието на македонскиот јазик врз нив. *Романистика и балканистика - Зборник на трудови во чест на проф. д-р Петар Атанасов по повод 75 години од животот*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 47-62.

Ahmed, Oktay. (2016). Copied Verbs in Turkish Dialects of Macedonia. *Turcologica 110*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 9-18.

Akalın, Şükrü Haluk. (2002). Makedonya'da Eğitim Dili Olarak Türkçe. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 13(13)*.

Алил, Севин. (2000). *Турскиот говор во Радовиш и радовишко*. Неobjавена магистерска теза. Скопје: Филолошки факултет “Блаже Конески”.

Banguoğlu, Tahsin. (1977). Anadolu ve Rumeli Ağzıları. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 1*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 132-134.

Banguoğlu, Tahsin. (1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK.

Boz, Erdoğan. (2003). Makedonya ve Kosova Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Ünlü Olayları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 1-12.

Caferoğlu, Ahmet. (1959). Die anatolischen und rumelischen Dialekte. *Philologicae Turcicae Fundamenta, Vol. I*, Wiesbaden, 239-260).

Caferoğlu, Ahmet. (1960). Anadolu ve Rumeli Ağzları Araştırmalarının Bugünkü Durumu, *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, Ankara: TDK, 65-70.

Државен завод за статистика. (2005). *Попис на населението, домаќинствата и становите во Република Македонија, 2002 (Дефинитивни податоци, книга XIII)*. Скопје.

Friedman, Victor. (1982). Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as Reflected in Prescriptive Grammar. *Studies in Slavic and General Linguistics*, 2, 1-77.

Friedman, Victor. (2002). Makedonia ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi / Balkan Turkish in Macedonia and Adjacent Areas. *Türkler Vol. 20: Türk Topuluklar / The Turks, Vol. 6: Turkish World*, ed. by Hasan Celâl Güzel et al.. Ankara: Yeni Türkiye. 2002. 455-463 / 609-616. [published simulataneously in Turkish and English].

Gülsevin, Gürer. (2009). Rumeli Türkçesi Çerçevesinde Türk ve Balkan Dillerinin Etkileşimi. *Turkish Studies*, 4(8), 48-64.

Gunşen, Ahmet. (2010). Rumeli Ağzlarının Söz Dizimi Üzerine - I (Makedonya ve Kosova Türk Ağzları Örneği). *Turkish Studies*, 5(1), 462-494.

Gunşen, Ahmet. (2012). Balkan Türk Ağzlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 7(4), 111-129.

Hamzaoğlu, Yusuf. (2010). *Balkan Türklüğü I, II, III*. Logos-A, Üsküp.

Hasan, Hamdi. (1997). *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: TDK.

Hazai, Georges. (1960). Beitrage zur Kenntnis der Turkischen Mundarten Mazedoniens, *Rocznik Orientalyczny*, XXII-2.

Hazai, Georges. (1960). Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1960. Ankara: TDK, 205-211.

Hazai, Georges. (1964). Rumeli Ağızları Tarihinin İki Kaynağı Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1963. Ankara: TDK, 117-120.

Hazai, Georges. (1971). Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tasnifi Üzerine, *Voprosi Tyurkologi*, Baku: Akademika AN Azerbaycan SSR, 84-86.

Ибрахим, Назим. (2007). *Турскиот говор во Валандово*. Неobjавена докторска дисертација. Скопје: Филолошки факултет “Блаже Конески”.

İğci, Alpay. (2011). Balkan Ağızlarında Farklı Bir Fiil Çatısı. *Turkish Studies*, 6(1), 1258-1267.

İğci, Alpay. (2013). Batı Rumeli Türkçesinde İki Ünlü Arasında /G/ ve /Ğ/. *Turkish Studies*, 8(9), 1715-1728.

İğci, Alpay. (2014). *17. Yüzyılda Batı Rumeli Türkçesinin Özellikleri*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ege Üniversitesi.

Иналцик, Халил. (1974). *Османско царство: Класично доба 1300-1600*. Београд: Српска књижевна задруга.

Јашар-Настева, Оливера. (2001). *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков”.

Kowalski, Tadeusz. (1926). Osmanisch-türkische Volkslieder aus Mazedonien. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Vol. 33, 166-231.

Kowalski, Tadeusz. (1933). *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est* (Vol. 16). Gebethner & Wolff in Komm.

Kowalski, Tadeusz. (1934). Osmanisch-Türkische Dialekte, *Enzyklopädie des Islam*, IV. Leipzig: Leiden, 991-1011.

Kúnos, Ignác. (1896). *Turkish Fairy Tales and Folk Tales*, trans. RN Bain. New York: Frederick A. Stokes.

Menz, Astrid. (2000). On Some Features of Rumelian Turkish Dialects. *Türkçe'nin Ağızları Çalıştayı Bildirileri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 99-106.

Mollova, Mefküre. (1999). Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi, *TDAY Belleten 1996*, Ankara: TDK, 167-176.

Németh, Gyula. (1981). Bulgaristan Türk Ağzılarının Sınıflandırılması Üzerine. *TDAY Belleten*, 1981, 113-167.

Пулевски, Ђ. М. (1873). Речник от четири јазика: I. српско-албански - II. арбански-арнаутски - III. турски - IV. грчки. Београд.

Пуљевски, Ђ. М. (1875). Речник от три језика: С. Македонски-Арбански-Турски (Lugat Üç Lisaniden: Misniymance-Arnaudçes ve S. Makedonlucses) - књига II. Београд: Државна штампарија.

Sezer, Önder. (2017). Rumeli Ağzılarında Ünsüz Benzeşmeleri. *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi - TüLED*, 1, 49-72.

Škaljić, Abdulah. (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Tufan, Şirin. (2007). *Language Convergence in Gostivar Turkish (Macedonia)*. (Unpublished PhD thesis). School of Languages, Linguistics and Cultures.

Uygur, Ceyhun Vedat. (2013). Osmanlıca Metinlerde “Balkan Ağzı” İmlasına Dair Bir Değerlendirme. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı ‘Balkanlarda Türkçe’ Bildiri Kitabı II*, Hëna e Plotë Beder Üniversitesi 14-16 Kasım 2013, Tiran, Arnavutluk.

Yağmur, Ömer. (2015). Pietro Lupis Valentiano’nun İtalyanca-Türkçe Çeviri Yazılı Sözlüğünde Ses Olayları (1520-1527). *FSM İlmî Araştırmalar - İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6, 243-278.

Yıldırım, Faruk. (2015). Türkiye Türkçesi ve Ağzılarında Devrik Dizim Üzerine. Prof. Dr. Mehmet Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı Bildirileri. Karahan Kitabevi, 235-252.

Yusuf, Recep. (2006). *Radoviç ve Çevresi Türk Ağzı (Ses Bilgisi)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.